

Божо МИЛОШЕВИЋ

ДИЛЕМЕ НАУЧНОПОЛИТИЧКОГ ПРИСТУПА ТРАНЗИЦИЈИ СЕЛА И ПОЉОПРИВРЕДЕ У НАС

Особеност приступа проучавању неког одређеног проблема састоји се у начину на који се он издваја из сложене стварности ради лакшег проучавања и/или ради лакшег решавања задатог практичног циља. У проучавању села и пољопривреде, као и других сфера савременог друштвеног живота човека, препознатљива су два приступа. Један је научни, а други научнополитички.

Иако је од самих почетака развоја научне мисли било присутно настојање да се она „примени” у практичне сврхе, наука се у доброј мери развијала у складу са својом иманентном сазнајном вредношћу – истином. То је условило настанак специфичне научне стратегије, која се огледа у томе да и науку – као врло особену сазнајну делатност – треба развијати у складу са том вредношћу. С друге стране, пракса друштвеног живота човека, током историје, све више је наметала други правац научној стратегији, који се огледа у друштвеном захтеву науци или очекивању од ње да реши многе практичне проблеме.

Тај други правац у научној стратегији све више је добијао на значају у оној мери у којој се повећавао утицај науке – посредством технике – на производњу и целокупни друштвени живот. Отуда у наше време постоји снажан притисак на науку да се „окрене” пракси. Он се посебно испољава у практикотехничким наукама. Уколико би таква стратегија потпуно превладала у неком друштву онда би се научна делатност свела на (практичну) примену (већ) остварених научних сазнања, а суштина образовања би се састојала у обучавању како да се преносе та сазнања у праксу. Наравно да таква настојања наилазе на „отпор” научника теоријских и основ-

них наука, који у научној стратегији дају предност иманентној вредности науке.

С обзиром на то да свака стратегија почива на избору основног циља, то се разлика између научнополитичког и научног приступа проучавању неког проблема састоји у њиховој циљној усмерености. Док се основни непосредни практични циљ научног приступа састоји у тежњи да се унапреди одговарајуће научно сазнање, докле је основни циљ научнополитичког приступа практичне природе (Милић, 1995: 304).

Неоспорно је да се научнополитичка проучавања ослањају на разне теоријске идеје и замисли у науци, као и на њене методолошке поставке и, посебно, на истраживачке технике. Међутим, та проучавања се ослањају, поред тога, и на разна знања и техничка искуства из свакодневног живота. Отуда се у свакој развијенијој научнополитичкој замисли настоје повезати и ускладити циљеви разноврсних научних истраживања, с једне стране, и различити искуствени циљеви (креативних) појединаца, друштвених група, или друштвеног тоталитета, с друге.

Према томе, ни стратешки циљеви транзиције села и пољопривреде, као саставни део целине друштвених преображаја, не могу да се остваре успешно уколико произилазе искључиво из несистематизованог искуства политичара, менаџера и стручних чиновника и уколико се тако настали циљеви потом „прослеђују” на стручну „разраду” научницима.¹ Научнополитички приступ се оријентише на *актуелну* примењивост (корисност?) његових резултата у друштвеној пракси. Не може се оспорити да и у научном приступу могу да се садрже неке неодређене наде и очекивања да ће његови резултати бити *перспективно* практично примењиви, али је његов превасходни циљ сазнајне а не практичне природе.

Иако, са друге стране, резултати научнополитичког приступа разним сферама друштвеног живота човека превасходно служе друштвеној пракси, то никако не значи да немају никакав значај за развој науке(а). Њихов основни допринос науци састоји се у томе што проширују искуствену основу за научна објашњења друштвених проблема. Наиме, заинтересованост савремене државе,

---

¹ „Олако претварање појединачних политичких циљева у научне задатке, без њихове темељите научне разраде, особина је волунтаризма у научној политици” – каже познати југословенски социолог и методолог Војин Милић (Милић, 1995: 305)

привредних корпорација и разних других друштвених удружења за примену науке утицала је на куповину научних података. То је довело до повећања новчаних и других материјалних средстава за научно прикупљање искуствене евиденције и за њено коришћење, поред практичних, и у сазнајне сврхе.

Овај краћи осврт на особености научнополитичког приступа значајан је за нашу тему, као и за основну тему скупа, из најмање два основна разлога. Први разлог се састоји у томе што се имплицитно указује да у досадашњем развоју науке(а) о селу и пољопривреди има доста акумулираног сазнања које је релевантно за стратешке циљеве њихове транзиције и у „постсоцијалистичким друштвима” (којима припада и наше). Други разлог се односи на проблематизовање неких актуелних противречности у научнополитичким погледима на транзицију села и пољопривреде у нас. Ипак, тежиште наше расправе односи се на тај други разлог, иако она у позадини почива на свести о релевантности разних акумулисаних агроекономских, социолошких, антрополошких и културолошких сазнања.

При томе, неопходно је нагласити да се научнополитичке дилеме у приступима селу и пољопривреди (у нас) могу јасније уочити и аналитички превладати једино у оквиру што систематичније теоријске визије о особеностима села и сељакове привреде и друштвеноисторијским могућностима њихове трансформације у постојећим условима нашег друштва. Отуда ћемо прво указати на поједине дилеме у научнополитичком приступу одређивања стратешких циљева трансформације нашег села и начина рада у њему данас, а потом ћемо изложити нашу теоријску визију на основу које ћемо образлагати могућности превазилажења тих дилема.

Критичко (пре)вредновање одређених схватања, посебно ако су она опречна, претпоставка је изградње јасне свести о могућностима и правцима промене. Ниједна друштвена промена, па ни привредна обнова и друштвена транзиција села, не може се остваривати успешно уколико пре тога није у мислима „пречишћена” и кроз искуство транспонована. У амбивалентности сељаковог рада крију се често изречени противречни (теоријски) искази о транзицији села и пољопривреде. Они се најчешће сусрећу у савременим научнополитичким настојањима да се село обнови, ревитализује, модернизује.

Указаћемо на најкарактеристичније противречне научнополитичке погледе (*дилеме*) на село и сељаков рад (посебно пољопривре-

ду), у оквиру глобалних друштвених услова тзв постсоцијалистичке транзиције.²

1. На најопштијем нивоу анализе сусрећу се два опречна становишта; једно које тврди да је село разорено („девастирано“) и да је сељак дезоријентисан и „осуђен“ на нестанак и, друго, које говори о отпорности села и „виталности“ сељака. Прво становиште избија у први план анализе готово увек када се селу приступа „изнутра“, а друго – када се селу приступа „споља“. Приступ селу „изнутра“ види село као микро-систем у коме његови актери могу да задовоље готово све своје потребе, а његов однос према глобалном друштву сагледава се у равни неколико доминантних институционалних веза преко којих се настоји задобити већа моћ за властиту саморепродукцију. Приступ селу „споља“ карактеристичан је за структурално-развојне анализе глобалног друштва, у којима се о селу говори као о сегменту друштвених и културних процеса који су уобличени специфичном (прединдустријском) поделом рада и начином живота у „локалним заједницама“.

2. Друга противречност у научнополитичким проучавањима, посебно нашег савременог села, састоји се у тврдњи да се оно убрзано демографски „празни“ и да је, чак, достигнута критична тачка његове „опустошености“, са једне стране, и, са друге, у контратврдњи која се позива на чињеницу да (још увек) око једне половине становништва (нпр. Србије) живи на селу.³ Прва тврдња имплицитно упозорава на потребу успоравања убрзаног тока деаграризације глобалног друштва, а друга указује на статистичку чињеницу да је наше друштво још увек у великој мери сељачко (бар када се упореди са индустријализованим друштвима која имају знатно мањи број сеоског становништва).

3. Следећа противречност у научнополитичком приступу селу тиче се погледа на улогу државе у разрешавању проблема са којима се сусреће сељак у друштвеним условима тзв. постсоцијалистичке

---

² У том погледу, посебно обилују противречностима бројна саопштења на Власинским сусретима 96. (*Резимеи реферата*, Завод за социологију развоја села, Београд, 1996). Како се ту ради о погледима на село од стране научника и „практичара“ разне професионалне усмерености, она се могу уважити као илустративан „пресек“ научнополитичких дилема у „стратешким“ погледима на развој нашег села и, посебно, пољопривреде.

³ Изван градских насеља, у Србији је – крајем 20. века – живело нешто мање од половине укупног становништва (Митровић, 1999: 162)

транзиције. Некада се држава сматра јединим поузданим ослоном транзиције, а некада се изричито захтева да држава „већ једном остави сељака на миру”. Први су скептични према способности и могућности сељака да сам одређује своју „судбину”, а други сматрају да је сељаково искуство толико богато да се може ослонити на њега, под условом да се држава „повуче” из сфере директног посејања у пољопривреду и сељаков „животни простор”.

4. У готово свим теоријским варијантама модернизације, на село и сељаков рад се гледа као на традиционалистичку препреку,⁴ које се наводно треба што је могуће пре ослободити. Међутим, када се, у тим теоријама, пређе са априорних тврдњи на конкретну анализу могућности модернизације недовољно индустријализованих и урбанизованих друштава, онда се те могућности „налазе” пре свега у „потенцијалима” села и „примарног сектора” привреде. У том смислу се говори о селу, како у савременим научнополитичким проучавањима модернизације глобалног друштва у условима тзв. постсоцијалистичке транзиције, слично као што се (некада) говорило о модернизацији истог друштва у условима „посткапиталистичке транзиције”, тј. у периоду који је уследио непосредно после политичке победе социјалистичких револуција у претежно „аграрним друштвима”.

5. У непосредној вези са претходном противречном научнополитичком тврдњом су и погледи на улогу пољопривреде у економском расту, па и у укупном друштвеном развоју. Са једне стране, покушавају се образложити тврдње да друштво нема већих изгледа за пожељни друштвени развој уколико у структури његове привреде доминира пољопривреда а, са друге стране, често се тврди да је пољопривреда „наша велика шанса” и „покретач развоја нашег друштва”. За наше друштвене услове, прве тврдње су изразитије заступане пре дезинтеграције (бившег) југословенског друштва и државе и, свакако, пре катастрофалне међународне „изолације” СРЈ; док су њима опречне тврдње постале све учесталије за време и после „изолације”. Новије тврдње се настоје аргументовати „чињеницом” да смо успели преживети међународну изолацију „захваљујући пољопривреди и селу”.

---

⁴ Такви погледи се сусрећу од Вилсона, преко Мура и Фурастјеа, до бројних теоретичара о тзв. наудотехничкој револуцији. (Wilson, 1933; Moore, 1979; Fourastie, 1968)

6. За друштва која се налазе у фази тзв. постсоцијалистичке транзиције у први план привредног „преструктурирања” ушао је проблем „приватизације”. Погледи на „приватизацију” нису могли да мимоиђу ни пољопривреду; наравно опет с противречним научно-политичким тврдњама. Опречне тврдње су често присутне у научно-политичким залагањима истог аутора. Тако се, на једној страни, тврди да је индивидуално (приватно) газдинство доста уситњено и, као такво, нерационално, а, на другој, захтева се неодложна „деколективизација” рада у пољопривреди (а што добрим делом води уситњавању крупних државних/друштвених поседа). У тим тврдњама није тешко препознати шта се сматра мерилом рационалности пословања; то је савремена (машинска) техника. Полази се од претпоставке као да свако или већина газдинстава располажу најсавременијом техником (трактори, комбајни и потребни „прикључни” уређаји и сл.), чија би рационална (економична!) употреба захтевала крупније поседе. (Нпр. у нас је највећи број „ситних” газдинстава, са величином земљишног поседа око 3 ха. При томе се превиђа чињеница да је највећи број савремене пољопривредне технике сконцентрисан у друштвеним/државним газдинствима, а да многа домаћинства немају могућности да је купе).

Наведеним дилемама (тврдњама и контра-тврдњама) у научно-политичким проучавањима села и сељаковог рада у нас могло би се додати мноштво сличних опречних погледа на социокултурне и социопсихолошке особености „сељачког друштва”. Међутим, и оне се могу узети као индикативан оквир за изградњу целовитије научнополитичке стратегије за привредну и социокултурну обнову и модернизацију села. Из тих противречних погледа се види да је врло тешко изградити научнополитички кохерентан оквир за проблемску анализу могућности целовите обнове села у једном друштву које је у претходним деценијама „социјалистичке изградње” (било) наводно направило „одлучан корак” ка индустријализацији и урбанизацији. Тај „корак” је изгледа био толико „одлучан”, колико и нагао и силовит да нам се од тога врти у глави, па данас спас тражимо – по сили инерције – у „мајци земљи”.

Међутим, „транзицијска престројавања” у стратешким опредељењима не би требало да остану „на површини” друштвених противречности, које се само „на први поглед” изражавају у наведеним дилемама, већ захтевају да се социолошки разумеју и објасне особености села и сељаковог рада; како у њиховој историјској димензији

тако и у актуелним условима конкретног друштва. Због тога ћемо сада изложити нашу социолошку замисао тих особености, у оквиру којих ћемо тражити „решења” наведених дилема.

*

Како су научнополитичка проучавања у доброј мери акционог карактера, од њих се не може очекивати да буду у свему логички и језички кохерентна, па се ни актуелност обнове села и пољопривреде не може процењивати искључиво научнотеоријском аргументацијом. Отуда следи да теорије модернизације глобалног друштва, у коме егзистира село (и сељаци), не морају у свим појединостима да буду стандардни оквир анализе свих његових структуралних делова. То је посебно потребно нагласити када се расправља о могућностима обнове, као својеврсној модернизацији села и сељаковог рада.

Као што све у сељаковом раду поприма карактеристичан однос између континуитета и привремености, тако је и могућност модернизације (привредне обнове и уопште транзиције села, и посебно рада сељака), најлакше сагледати у тим релацијама. Рутинизација и иновативност сељаковог рада само су конкретан израз сељакове „присутности” и препознатљивости у континуитету заједнице (газдинства/домаћинства, породице, села, или „сељачког друштва”). У том, теоријском погледу, особености сељаковог рада су у многим својим аспектима сличне особеностима рада других друштвених група, али не и потпуно идентичне.

Ако модернизацију схватимо као културну подлогу, која почива на рационализацији начина на који се ради и на који се организује друштвени живот, онда се може тврдити да се сељаков рад, тј. начин привређивања, као и начин организације „сељачког друштва” и/или његових мањих или већих колективитета (газдинства/домаћинства, сеоског атара и села), увек модернизовао у складу са специфичностима „примарног сектора” привређивања (Милошевић, 1993а: 201). Из тог разлога можемо да приступимо проблему привредне обнове села као континуитету модернизације, а не као некој коренитој измени постојећег стања. Такав приступ обнови села је такође више у складу са социокултурним особеностима „сељачког друштва” и социопсихолошким „радним менталитетом” сељака (Вукосављевић, 1983: 352).

Миленијумска егзистенција сељака у специфичним просторним и социокултурним условима уобличио је препознатљив образац његовог привређивања. Без обзира на историјске и културноцивилизацијске услове, сељакова производња добара за егзистенције има једну препознатљиву особину у односу на привређивање других друштвених групација које настају током развоја поделе друштвеног рада. Препознатљивост сељакове привреде огледа се у њеном потрошачком карактеру. Производња за потребе (потрошње) свог домаћинства представља трајну нит која се провлачи кроз све епохе и све цивилизације. Сељаштво припада оној врсти друштвених групација које су израсле, али и добрим делом срасле са природним условима егзистенције. Мања или већа везаност са природом и „утоност” у њу, огледа се у непосредном радном односу у коме се природа непосредно обликује и преобликује. У том односу сељак се истовремено јавља и као „налогодавац” и „налогопримац” радних задатака, а природа му се „нуди” и као предмет и као средство рада, истовремено.

Потрошачки карактер сељакове привреде, који даје специфичан друштвени израз у виду организације домаћинства, непосредно је видљив и неоспоран у натуралном облику привређивања. Међутим, у робноновчаном облику привређивања, „на први поглед” изгледа да се губи та потрошачка црта сељаковог привређивања. Под утицајем модернистичких схватања у науци, најчешће се осветљавају оне стране робноновчаног, тржишног начина привређивања које наводно представљају радикалан раскид са натуралним начином привређивања, док се занемарују оне стране тог начина привређивања које опстају и у оквиру (савремених) тржишних односа. У том (модернистичком) научном контексту губи се интерес за домаћинство као организациону јединицу (потрошачке) реализације добара које су произвели чланови сељакове породице.

То својеврсно теоријско „затамњивање” континуитета (особеност) сељаковог домаћинства се ширило у науци у оној мери у којој су расправе о модернизацији (као дисконтинуитету) потиснуле потребу уважавања традицијских односа модернизације (рада) у конкретном друштву. У том смислу су и у нашем друштву, у непосредној прошлости, исчезавале расправе о специфичности сељаковог начина привређивања и, са тим у вези, о континуитету – који се изражава у сврховитости производње (за потребе домаћинства, пре свега) – у оној мери у којој се о сељаку расправљало као о „ин-

дивидуалном пољопривредном произвођачу који ради са личним средствима у својини грађана”⁵

Својеврсно „степеновање” начина привређивања није имало довољно (истанчаног) научног слуха за анализу континуитете у процесима рада. У том погледу, ретке су анализе попут оних које је дао Сретен Вукосављевић о сељаковом раду и уопште о начину привређивања у „сељачком друштву”. Из његових анализа увек „провејава” једна констатација, као опомена за „наук” онима који проучавају село и сељака, а односи се на потребу да се историјска трајност сељачке групације (сељаштва) у структури друштва образлаже „континуелним” особеностима његовог начина рада (Милошевић, 1993а: 211). Чак и тада када Вукосављевић наводи неку врсту „степеновања” у развоју сељаковог начина привређивања, сматра да је потребно да нагласи да у њему постоји извесни континуитет. Реч је о томе да Вукосављевић разликује три степена привређивања сељака: 1) екстензивни (и екстрактивни), 2) интензивни и 3) тржишни (Вукосављевић, 1983: 87; Ракас, 1987: 114). При томе, наглашава да у екстензивном начину привређивања сељака у потпуности преовладава производња за потребе потрошње у домаћинству; затим да у интензивном начину привређивања сељака само мањи део оствареног превазилази потребе потрошње у домаћинству; и, на крају, да у тржишном начину привређивања сељака остаје (потребан) мањи део за потрошњу његовом домаћинству, а већи део иде на тржиште. Он чак наглашава да тржишна пољопривреда није никад толико „тржишна” да би се у њој изгубио потрошачки карактер који је везан за сељаково домаћинство.

Сељакова привреда није статична, већ динамична на специфичан начин. Ослањање на традицију је увек у мањем или већем складу са вредносним оријентацијама уже или шире друштвене заједнице, а потреба да се у њу унесу одређене „иновације” најчешће су подстакнуте „корисношћу” које од тога може да има домаћинство (Ђурић, 1975: 279).

Вукосављевић каже да сељак „лагано” прелази на тржишну привреду управо због „опреза”, а тај „опрез” је објективно условљен.

---

⁵ То је још увек препознатљива правнополитичка фразеологија, која се – као идеолошка магла – ширила у време тзв. самоуправног положаја сељака и улоге комуниста на селу. Међу онима који су се сматрали социолозима препознатљива су, у том смислу, „истраживања” Б. Димковића (Коковић: 1987: 184).

„Када се уводи нека нова грана пољопривреде – каже он – она треба да се уклопи у дотадашњи распоред радова и распоред баштина, да јој се изради инвентар и инвестиције и да је домаћинство довољно јако да може чекати док тај део привреде почне доносити приход. Због тога само мали део привреде може да се мења одједном. Нова привреда не може да буде само додатак дотадашњој, него мора да чини органску целину са њом” (Вукосављевић, 1983: 267).

Дакле, у самом карактеру сељакове привреде налази се узрок том „опрезу” у опредељењу за њену модернизацију, а не у наводном сељаковом конзервативизму. Конзервативизам је, пре свега, идеолошкополитичка оријентација несельачких групација у модерним друштвима (Манхајм, 1968: 168). Конзервативизам не мора да се поклапа са традиционализмом сељака, који представља особену животну ситуацију која произилази из његовог начина живота у „сельачком друштву” (Трипковић, 1987: 64).

Корене социолошких схватања о конзерватизму сељака, према мишљењу Војислава Ђурића, треба тражити у Диркемовом схватању „механичке солидарности”, јер се најчешће такав друштвени однос приписује „сельачком друштву”. При томе, Ђурић напомиње да „ако би терет наслеђа до те мере притискао леђа сељака зар село и пољопривреда не би остали на праисторијском нивоу развоја” (Ђурић, 1975: 275).

С обзиром да модернизацију схватамо као процес рационализације рада и друштвеног организовања, а не као посебно обележје некога посебног историјског периода развоја друштва (Eisenstadt, 1966: 2), онда се може рећи да се сељакова привреда увек модернизовала на специфичан начин. Та специфичност модернизације сељакове привреде огледа се у „промишљеном” спајању неких елемената из традиционалног начина рада са потребама сељака које настају под утицајем развоја (нове) поделе рада и њој одговарајућег начина организовања. При томе, треба имати у виду да рационалност сельачког начина привређивања не можемо у потпуности мерити рационалношћу индустријског (размрвљеног и бирократизованог) начина рада. Како је сељаков рад увек у мањем или већем складу са вредносним системом традиционалне културе, то ће утицати на сељаково често поистовећивање циља делатности са средствима којима делује.⁶

---

⁶ То је обележје „традиционалног типа делања”, у Макс-Веберовом смислу.

Дакле, од степена рационалности постављених циљева зависи сељакова рационалност привређивања. Како су ти циљеви најчешће потврђивани и потврђени у историјском искуству заједнице и/или током социјализације сељака у породици и селу, основа њихове рационалности не би се смела потцењивати. Специфичан облик поделе друштвеног рада, као што је сточарство и ратарство, захтева и специфичан облик рационалности. Због тога и модернизацијски процеси сељаковог рада не могу да се мере једноставним преузимањем критеријума индустријског или услужног начина рада.

Модернизацију треба, пре свега, схватити као културну подлогу друштвеноисторијских процеса. Та подлога носи културно обележје због „духа рационалитета”. Као таква, модернизација је сложен културни склоп, који прожима друштвене делатности и односе, а на чијим основама се обликују специфичне друштвене творевине. Због тога се о процесу модернизације може говорити као о четири врсте међусобно условљавајућих процеса. То су процеси: сцијентификације, технизације, формализације и институционализације (Милошевић, 1993б: 20). Иако су ти процеси карактеристични за модерна друштва у њиховој целовитости, они се испољавају на специфичан начин у оквиру сељакове привреде и, посебно, домаћинства као њене радно-организационе јединице. У чему се састоји та специфичност?

Сцијентификација, као модернизацијско обележје сељакове привреде, настаје као последица уношења научних сазнања у разне области рада и живота савремених друштава. Иако је сељак, и пре организованог укључивања науке, знао да рационално „послуже” користећи се искуством које се преносило у домаћинству, селу или у оквиру ширих друштвених колективитета, са модерном науком долази до потискивања тог (непосредног) искуства. Па ипак, не би се могли сагласити са мишљењима заступника схватања о тзв. научнотехничкој (или научнотехнолошкој) револуцији да је данас наука постала основни чинилац друштвеног развоја, и да је, самим тим, свела дејство других чинилаца развоја на спорадичну друштвену појаву. Управо на примеру сељакове привреде може се доказати да уплитање науке у друштвене процесе може дати боље резултате уколико се јаче ослони на већ искристалисану и у искуству „профилтрирану” рационалност пословања. Та „филтрација” искуства, свог и туђег, са циљем да се оствари одговарајућа корист а да се при томе не угрози социокултурни интегритет заједнице, представља обележје „домаћинског” пословања.

Особености радног искуства сељака састоје се у томе што (је) он зна(о) да користи законе природе, не да би јој се супроставио, већ да би ускладио свој однос са њом. Истовремено, сељак се социјализује под одговарајућим дејством традиционалне културе и у могућности је да из ње сазнаје законитости друштвеног живота и да на основу њих усклађује свој однос и однос своје породице са структуралним јединицама „сељачког друштва”. Наиме, сазнавајући из искуства друштвеног живота да је његова моћ најчешће од маргиналног значаја за глобалне циљеве друштва у коме живи, сељак се усредсређује на она подручја рада и живота у којима може да дође до изражаја његова аутономност. Та подручја су домаћинство и породица. Отуда су и настајали слогани, као: „У се и у своје кљусе” и „Моја кућица, моја слободица”.

Дакле, сељакова рационалност није, ни пре модерне примене науке, била без научног основа. Зато савремена сцијентификација сељакове привреде мора да води рачуна о већ постигнутом степену рационалности у њој. У супротном, она ће доводити до сукоба или до апатије и резигнације у друштву и, на тај начин, поништаваће ефекте научне рационалности како у сфери привреде тако и у сфери међуљудских и друштвених односа, као и у еколошкој сфери.

Технизација је најнепосредније повезана са сцијентификацијом. У стварности друштвеног живота оне су толико срасле једна са другом да их је тешко одвојити. Ипак, за потребе научне (социолошке) анализе, технизацију можемо одредити као технолошку операционализацију науке, која пружа могућност да се (сазнате) научне законитости лакше и успешније остваре у пракси. Када је реч о технизацији сељаковог рада, онда се може приметити да се у науци двадесетог века уврежило схватање да се ту ради искључиво о „дифузији иновација на селу” (Милошевић, 1993а: 213). Отуда се највећи део научних (укључујући и социолошка) проучавања свео на проучавање могућности „уношења” техничких (и технолошких) новина, које настају у процесу „индустријализације”, у подручја сељаковог рада. Тако су настала бројна (емпиријска) истраживања о процесима „техничке рационализације”, „хемизације”, „генетског инжењеринга” и сл., као и о друштвеним и културним препрекама за несметано одвијање тих процеса. Закључци су најчешће (били) да се основна препрека тим процесима налази у традиционализму и наводном конзерватизму сељака и „сељачког друштва”. Такви закључци су настајали, пре свега, као последица „спољашње” научне

анализе сељаковог рада и друштвеног живота. Научни „поглед са унутрашње стране”, или иманентна анализа процеса технизације сељаковог рада, указала је да „дифузија иновација” није једини вид технизације у савременој (као ни у ранијим облицима) привреди. Неспорно је да је модерна индустрија понудила пољопривреди велики број техничких остварења, али то није једини „извор” средстава рада у пољопривреди. Пре свега, многи традиционални алати и друга средства налазе своју примену и у друштвима с највећим степеном индустријализације пољопривреде. Осим тога, многи уређаји и (цела) постројења, које индустрија нуди пољопривреди, не могу да се успешно примене у различитим пољопривредним (пре свега, географско-климатским условима) без удела традиционалних или нових заната, или кућне радиности сељака. Такође, не може се занемарити и значај неких мање или више оригиналних остварења која настају као израз умећа сељака, било у његовој властитој „режији” или у сарадњи са радницима у индустријском раду. Због тога се може говорити о радном стваралаштву сељака, у оквиру кога настају извесне новине значајне за његов рад и начин привређивања.

Формализација, као специфично обележје модернизације сељакове привреде, настаје као израз бирократизације глобалних друштвених процеса. Друштвени корени те појаве налазе се у „размрвљеном раду”. У оној мери у којој се сељаков рад уситњава, тј. у оној мери у којој се поједини сељаци специјализују за одређену врсту делатности, у тој мери се шири потреба да се формализује начин привређивања и друштвени односи у њему. Међутим, то не значи да је формализација сељакове привреде резултат само модерних настојања да се „уреди” односи и у овој врсти поделе друштвеног рада. Одувек су постојали неки облици формализације, само што су они – пре продирања тржишних односа у сељакову привреду – били саставни део образаца традиционалне културе и чинили су једну „органичку” целину сељаковог понашања и упоште његовог животног стила. Специјализација пољопривреде условљава појаву професионалног груписања и професионалног обављања неких пољопривредних послова (агрономи, ветеринари, пољопривредни техничари итд.) То захтева нормирање односа, како унутар професије (професионални кодекси), тако и између професија и корисника (клијената, сељака, као и између професија, државе и корисника). То свакако усложњава нормативну структуру деловања, с једне стране, и потискује традиционалне културне обрасце којима

се „уређивао” однос између сељака. Па ипак, претерени нормативизам и неуважавање основних црта традиционалног „нормирања” начина рада и привређивања најчешће „гуше” сељака и не дозвољавају му да ради онако како најбоље уме. Само онај степен формализације сељакове привреде, који се ослања на (спонтаност) усвајања радних норми у традиционалним обрасцима културе, може бити (дугорочно) делотворан у модернизацијским процесима. У противном, доћи ће до јаза између оног што је (већ) научено и онога што се захтева као обележје модерности и утицаће на сељакову радну дезорјентацију у процесу рада. Овде треба имати у виду да сељак испољава „опрез” и у прихватању нових правила рада, исто као што то испољава у опредељивању за друге и другачије врсте рада.

Институционализација сељковог начина рада и привређивања директно произилази из начина формализације. Организација сељачких задруга или неких других радних колектива може да рачуна на своју (организацијску) делотворност само ако уважава основне елементе организације газдинства и домаћинства. Газдинство и домаћинство су историјски примери трајности организације и њене (истовремене) отворености за оне садржаје и начине рада који произилазе из потреба чланова те организације. Дакле, то нису статичне, већ динамичне, иновативне организације које уважавају оне потребе својих чланова које су се – у иновацијском процесу „опреза” – показале корисним за целину организације. Наравно, рационализација садржаја рада и начина његовог организовања неминовно води преобликовању унутрашње структуре газдинства и домаћинства, али они, сами по себи, не морају да буду препреке модернизације сељакове привреде. У то нас уверава историјска трајност тих облика институционализације сељакове привреде. Делотворност газдинства и домаћинства је утолико већа уколико у конкретном друштву постоји сигурност и слобода деловања свих облика организовања рада, и уколико је њихова управна структура (менаџмент) прилагођена садржају рада и могућностима остваривања профита на тржишту.

*

Претходно теоријско (социолошко) образлагање особености сељаковог рада представља сазнајни оквир за превазилажење препознатљивих дилема у научнополоитичком проучавању транзиције села и пољопривреде. Дакле, могућности привредне и социокул-

турне обнове села посматраћемо у саставу нашег покушаја да се разреше наведене противречности или опречне научнополитичке тврдње о транзицији села и пољопривреде у нас.

Прво, приступ обнови села треба да је селективан, јер има села која су се увелико модернизовала („осавременила”), као и оних која се налазе на различитом степену „осавремењавања”, али и оних која неминовно морају да несталу. Реч је о томе да различити природни (географско-климатски), као и социокултурни (организационополитички, економски, еколошки, етнички, социодемографски) услови, утичу на „виталност” или на нестанак села. Већа „утоност” села у природу и недовољна могућност глобалног друштва да их сва у подједнакој мери „исчупа” из те „утоности”, условљава њихову неједнаку „судбину”. Због тога се, као претпоставка обнове села и пољопривреде у конкретном друштву, намеће потреба адекватне регионализације која би почивала, како на географско-климатским и социокултурним специфичностима, тако и на јасној анализи економских показатеља развијености одговарајућих регионалних целина. При томе, треба имати у виду да је степен развијености регионалне територијалне самоуправе значајан, не само за економски раст, већ и за пожељан квалитет живота (Болчић, 1981: 95-137). У том смислу, регионални приступ обнови и развоју села и пољопривреде није мање значајан од тзв. секторског приступа, тј. од подстицања одговарајуће врсте делатности у селу. Наравно, такав приступ транзицији села и пољопривреде не задржава се само на „унутрашњим” чиниоцима обнове, већ укључује и „спољашње” чиниоце (приближавање тржишту и урбаним средиштима, као и укључивање у модерне комуникативне токове друштва и културе). „Унутрашња” обнова села није могућа без „спољашње” обнове глобалног друштва, *et vice versa*.

Друго, у оној мери у којој се обнова села и пољопривреде буде више модернизовала, посебно у урбанизацијском смислу, у тој мери ће се оно мање „празнити”. У том погледу, знатно веће могућности имају села из равничарских (и „жупних”) подручја, али и онај део брдскопланинских села која се налазе уз значајније путне правце и туристичке центре. Обнова тих села би у релативно краћем времену успорила стварање конурбационих конгломерата с руралним социокултурним обележјима.

Треће, улога државе у привредној обнови села је деликатна. У нашим условима државне мере су, већ неколико деценија, више шко-

диле него помагале развоју села (Митровић, 1989: 10). (Не)одговарајуће мере регионалног развоја, уз одсуство генералног просторног планирања, као и неповољна пореска и инвестициона политика, више су гушиле индивидуалну иницијативу и предузимљивост сељака него што су обликовале подстицајне опште друштвене услове за њихов продуктиван рад. У условима тзв. постсоцијалистичке транзиције села и пољопривреде улога државе се огледа пре свега у „исправљању неправди” које је сама чинила. После тога, њена улога у привређивању сељака у основи (треба да) је слична њеној улози у привређивању осталих групација у друштву. Једина разлика у деловању државе, када је о селу и пољопривреди реч, састоји се у нешто већој бризи за „субвенционисање” пољопривредних производа на тржишту.

Четврто, могућности обнове села и пољопривреде садржане су у њиховој специфичној модернизацији. Та модернизација (треба да) је у складу са социокултурним ритмом промене и, посебно, у складу са потребама сељака. Сељак је увек склон да усваја само оне новине када су му потребне и онолико колико су му потребне. Са усвајањем новина, сељак је најчешће („природно”) усвајао и нови начин рада, али је, истовремено, стари начин рада задуго опстајао упоредо са новим; а што је зависило од врста новина и сигурности пословања. Због тога, обнова села и пољопривреде не значи једноставно успостављање неког пређашњег стања (без обзира на који период се то мислило), већ значи да треба подстицати развој, не само пољопривредних, већ и индустријских и услужних делатности у селу. На тај начин ће и село постајати све више радно вишефункционално, слично граду. Модернизована пољопривреда, баш као и друге делатности у селу, све више потребује професионална умећа и знања. Степен професионализације рада у селу у великој мери означава степен модернизације села. Професионализација је претпоставка новаторства. То не значи да у селу, као и у граду, највећи део послова неће и даље да се обавља на рутински начин. У оној мери у којој потребе села и сељака захтевају, неопходно је обновити занатство и кућну радиност, као сегменте ширих друштвено-економских потреба за предузетништвом. При томе, треба имати у виду да ће се, са обновом старих сеоских заната за којима постоји потреба у селу, ширити и нови занати у селу у оној мери у којој се оно буде индустријализовало. Уз занате, свакако, шириће се и услужни сервиси у селу у оној мери у којој се оно буде урбанизовало.

И у једном и у другом виду, подстицаји ће долазити из глобалног друштвеног тржишног окружења и то у оној мери у којој се оно буде развијало.

Пето, пољопривредне делатности ће још дуго бити доминантне делатности нашег села, али пољопривреда већ данас није „моторна снага” развоја. У ствари, сам израз „моторна снага развоја” настао је у револуционарним учењима (марксиста) и он представља редуccionистичке погледе на друштво, где се објашњење развоја друштва изводи у виду *pars pro toto*. Говорећи социолошком терминологијом Жоржа Гурвича, то је један од „лажних проблема” теорија које говоре о „доминантном фактору” друштвеног развоја (Гурвич, 1965). Придавање некој грани привреде (или чак целој привреди) обележје „моторне снаге развоја” друштва, ограничено је идеолошком визијом у којој се социјалистичка револуција друштва третира(ла) као „мотор” који убрзава промене и, у основи, данас је анахроно схватање (када је готово сасвим извесно да је то била револуција „с мотором у квару”).⁷ Проблем се састоји у томе што је потребно обновити, модернизовати целокупно тзв. постсоцијалистичко друштво и његову привреду, па, самим тим, и пољопривреду. Дакле, потребно је пољопривреду „увести” у свет робноновчаних тржишних односа и оспособити је за тржишно пословање и уравнотеженију размену с индустријским и услужним делатностима.

Шесто, за тржишни начин привређивања карактеристични су приватносвојински односи, као доминантни. Код нас је пољопривреда у великој мери (традиционално) приватизована,⁸ али је продуктивност тог дела већ дуги низ година испод продуктивности друштвених/државних газдинстава. Дакле, у својинском погледу, „транзицијска приватизација” пољопривреде у нас предњачи у односу на транзицију осталих грана привреде. Међутим, потребно је да пољопривредна газдинства више постану робни произвођачи. То захтева другачију организацију земљишног поседа, другачију организацију рада и управљања (менаџмент) и другачије маркетин-

---

⁷ У том смислу је својевремено Роза Луксенбург критиковала Лењинову (Октобарску) револуцију.

⁸ Као илустрацију можемо навести податак који исказује да је, и у време социјализма, било у нашем друштву око 80 % обрадивог пољопривредног земљишта у приватном власништву (тј. у власништву породичних газдинстава); а да се тај удео повећао, у првој половини 90 -тих (тј. у време почетка „приватизације”), за око 4 % (Вид. Стат. год. Југ. 1995).

шко представљање на тржишту роба од оног у коме се сељак задовољава производњом за потрошњу свога домаћинства и своје породице. То што су још увек, у нашем друштву, друштвена/државна газдинства продуктивнија од приватних последица је деценијског запостављања ових других (посебно у инвестирању у њихов развој, али и у модернизацију њихове организације).⁹ Ипак, има нешто у чему приватна газдинства имају предност у односу на друштвена/државна. То је релативно независан, сврховит однос сељака према раду. Сељак негује етос рада више од припадника других група у (традиционалном) раду. За њега је, како каже Сретен Вукосављевић, село једна велика радионица око које се концентрише целокупни његов друштвени и духовни живот (Милошевић, 1995: 15). Наравно, са тржишном привредом и развијеним комуникацијама, село се све више „глобализује”, али сељаков однос према раду могуће је неговати и развијати у складу са тим процесима. То је управо она особеност рада коју би требало да уважавају тзв. постсоцијалистичка друштва са особитом пажњом. Како у њима, посебно у нашем друштву, сељаштво чини још увек бројчано респективну групацију, то се модернизација рада може постићи уз уважавање „домаћинског пословања” сељака, као традиционалне вредности која траје. Дакле, обнова села и пољопривреде се састоји, пре свега, у прилагођавању врсте рационалности типу делања (сељака).

*

У том погледу, будућност села и сељаковог рада (посебно пољопривреде) зависиће много више од особености развоја ширих социогеографских целина (руралних подручја), које не морају да се подударају са државним границама. Процеси (економске) глобализације све више захватају трансформацију сељаковог рада и утичу на чвршћу интеграцију руралних подручја у шире просторне оквире конкретног друштва. При томе, потребно је нагласити да рурална подручја, као географски мање или више препознатљиви сегменти

⁹ Такође се, као илустрација, може навести податак да је нпр. 1990. и 1991. године инвестирано подједнако средстава у пољопривредне делатности друштвеног/државног (тј. друштвеног, задружног и мешовитог) и приватног (породична газдинства) сектора, иако је, видели смо, количина обрадивих површина у несразмери више од 4 пута у корист породичних газдинстава (Вид. Стат. год. Југ. 1996).

друштва, улазе у све развијеније мреже тржишног пословања и, као таква, неминовно трпе његове утицаје. У том процесу долази до „стваралачког разарања” села као сељакових радионица и до њиховог организационог повезивања у шире тржишне и уопште радне целине (рурална подручја), са циљем да се успешније реагује на изазове тржишта и уопште на промењиву социокултурну средину. То, само по себи, не значи да ће у блиској будућности село ишчезнути, већ да ће се трансформисати прилагођавајући се потребама разних „циљних група” из шире друштвене средине.

Због тога ће се основна оријентација села у блиској будућности односити на подстицање непољопривредних аспеката руралног развоја. Пољопривреда ће и даље опстајати као средишња компонента сељаковог рада, али ће то све више бити опадајућа компонента руралног развоја. У том погледу, тзв. *одржив рурални развој* не може да се заснива само на руралној економији, а посебно не само на пољопривреди, већ такав развој захтева стварање и одржавање *руралних заједница* у којима се могу обезбедити сви неопходни друштвеноекономски и у доброј мери културни услови за њено функционисање. Функционисање таквих заједница, дакле, подразумева постојање могућности да се у њима зарађује новац, да се у њима могу добити квалитетне здравствене, образовне и друге услуге, да имају задовољавајућу унутрашњу и спољну комуникацију у којој све више учествују и информационе технологије, да имају што богастији друштвени живот и да се заједнице као целине хомеостатички повезују са природном средином као средином која има посебну вредност за сељане. У том смислу, посебно је важно да се подстакне и друштвено подржи оснивање малих и средњих предузећа у руралним подручјима, али под условом да имају „шансу” да ефикасно послују. Таква предузећа би допринела да се губитак руралности заустави на нивоу који је подношљив за конкретно друштво. Тиме би се зауставио стихијски тренд деаграризације, који се испољава као друштвени однос у коме „оно што је највише рурално, највише удаљено, постаје и највише маргинализовано” (Аплетон, 1994). Томе треба да допринесе и развијање демократске могућности да становништво руралних заједница одлучује о свом развоју. Дакле, упоредо са развојем неке врсте интегрисане локалне економије, потребно је развијати и социокултурну интеграцију руралних заједница у интерном и екстерном смислу.

ЛИТЕРАТУРА

Zelie Apleton (1994), *Политика руралног развоја Европске уније за период 1994-99, ДГ VI Ф II*, Европска комисија, Брисел (интерни превод).

Силвано Болчић (1981), *Социолошка димензија недовољно развијених подручја Србије*, у С. Болчић – Р. Петровић – Љ. Крнета, *Развој територијалних заједница*, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, Београд.

Војислав Ђурић (1975), *Иновације у друштву*, Градина, Ниш.

Samuel N. Eisenstadt (1966), *Modernization: Protest and Change*, Englewood Cliffs, New Jersey.

J. Fourastie (1968), *Civilizacija sutrašnjice*, Naprijed, Zagreb.

Драган Коковић (1987), „Село и комунисти на селу као предмет научног рада”, *Југословенска социологија села*, зборник САНУ, Београд.

Карл Манхајм (1968), *Идеологија и утопија*, Београд.

Војин Милић (1996), *Социологија науке*, Филозофски факултет, Нови Сад.

Божо Милошевић (1993а), „Селџаков рад и радно стваралаштво – између континуитета и привремености”, *Зборник Филозофског факултета у Београду – Серија Б: Друштвене науке (Споменица Војина Милића), број XVI*, Београд.

Божо Милошевић (1993б), „Модернизација рада, друштвеноекономска моћ и могућности предузетништва у савременом југословенском друштву”, *Предузетништво и социологија*, зборник, Матица српска, Нови Сад.

Божо Милошевић (1995), „Организација рада на селу: између нужности и потреба селџака”, *XVII Симпозијум Сеоски дани Сретена Вукосављевића*, Дом културе, Пријепоље.

Божо Милошевић (1996), „Традицијска основа модернизацијских процеса селџакове привреде”, *Резимеи реферата са Међународног научног скупа „Власински сусрети 96”*: Пољопривредно домаћинство, обнова и развој села, Завод за социологију развоја села, Београд.

Милован Митровић (1989), *Наше село између прошлости и будућности*, Научна књига, Београд.

Милован Митровић (1999), *Српско село*, Матица српска, Нови Сад.

W. E. Moore (1979), *World Modernization*, N. Y.

Пољопривредно домаћинство, обнова и развој села (Резимеи реферата и саопштења – „Власински сусрети 96”, Црна Трава) (1996), Завод за социологију развоја села, Београд.

Смиља Ракас (1987), „Социолошки радови у делу Сретена Вукосављевића”, *Југословенска социологија села*, зборник САНУ, Београд.

Статистички годишњак СРЈ, Савезни завод за статистику, Београд, 1996.

Милан Трипковић (1987), *Село и култура*, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад.

Сретен Вукосављевић (1983), *Историја селџачког друштва III – Социологија селџачких радова*, САНУ, Београд.

W. Wilson (1933), *Culture and Progress*, N. Y.

Božo MILOŠEVIĆ

DILEMMAS OF SCIENTIFIC-POLITICAL APPROACH
TO TRANSITION OF RURAL AREAS AND AGRICULTURE
IN OUR COUNTRY

Summary

The basic intention of this paper is to point out the need of epistemological-theoretical founding of strategic goals of transition of rural areas and agriculture. Firstly, the author explains the basic characteristics of scientific-political approach and its relation towards scientific approach, and then he presents current contradictions in scientific-political views of transition of rural areas and agriculture in „post-socialist societies”.

The difference between scientific-political and scientific approach is in the goal they want to achieve. While the basic and direct goal of scientific approach is to improve scientific knowledge, the basic goal of scientific-political approach is of practical nature.

It is not disputable that scientific-political research leans on various scientific theories, methodology and techniques. However, this research also leans on various knowledge and experience of everyday life. Therefore, each developed scientific-political idea tries to connect and harmonize goals of various scientific researches and various empirical goals of (creative) individuals, social groups or global society. Consequently, the strategic goals of transition of rural areas and agriculture, as a part of social transformation („transition”), cannot be successfully achieved if they come exclusively from non-systematic experience of politicians, managers and administrators and then „transferred” to scientists to „develop” them. Scientific-political approach is oriented towards *current* applicability (usefulness!) of its results in social practice. Scientific approach can also contain some vague hopes and expectations that its results will be applicable, but its main goal is not of practical nature.

The author states that several basic contradictions in scientific-political views of rural areas and agriculture are a consequence of ambivalence of peasant’s work and way of life. After the presentation of these contradictions, the author suggests possible solutions for their elimination and mitigating, with an aim to contribute to building of clear consciousness about the possibilities of transition of rural areas and agriculture in our society. It is in harmony with the starting sociological thesis of the author, which says that no social change, including transition of rural areas and agriculture, can be successful if it is not previously „cleaned out” in thoughts and transposed through experience.

